

ΑΝΤΡΕΑ
ΚΑΜΙΛΛΕΡΙ

Γράμμα
στη
Ματίλντα

ΓΡΑΜΜΑ ΣΤΗ ΜΑΤΙΛΑΝΤΑ

«Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου».

Εκδόσεις Πατάκη – Λογοτεχνικά δοκίμια

Αντρέα Καμιλλέρι, *Γράμμα στη Ματίλντα*

Τίτλος πρωτοτύπου: *Ora dimmi di te. Lettera a Matilda*

Μετάφραση: Φωτεινή Ζερβού

Υπεύθυνος έκδοσης: Κώστας Παννόπουλος

Επιμέλεια - διορθώσεις: Γιώργος Κασαλίδης

Σελιδοποίηση Παναγιώτης: Βογιατζάκης

Φωτογραφία εξωφύλλου: Ferdinando Scianna/Magnum Photos
Copyright© Bompiani/Giunti Editore S.p.A., Firenze-Milano, 2018

www.giunti.it, www.bompiani.it

Copyright© για την ελληνική γλώσσα, Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ

(Εκδόσεις Πατάκη), Αθήνα, 2018

Πρώτη έκδοση στην ιταλική γλώσσα από τις εκδόσεις Bompiani,
Φλωρεντία-Μιλάνο, 2018

Πρώτη έκδοση στην ελληνική γλώσσα από τις Εκδόσεις Πατάκη,
Αθήνα, Ιούλιος 2020

KET Γ219 ΚΕΠ 500/20

ISBN 978-960-16-8661-5

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,
ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 210.52.05.600, 801.100.2665, ΦΑΞ: 210.36.50.069
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078
ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ: ΚΟΥΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ - ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ),
570 09 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, ΦΑΞ: 2310.70.63.55
Web site: <http://www.patakis.gr>, e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

ΑΝΤΡΕΑ ΚΑΜΙΛΛΕΡΙ

Γράμμα στη Ματίλντα

Τώρα μίλα μου για σένα

Ματίλντα, αγαπημένη μου,

σου γράφω αυτό το μακροσκελές γράμμα λίγες μέρες μετά τα ενενηκοστά δεύτερα γενέθλιά μου, ενώ εσύ είσαι σχεδόν τεσσάρων και δεν ξέρεις ακόμη ούτε τι είναι το αλφάβητο.

Ελπίζω ότι θα μπορέσεις να το διαβάσεις σε νεαρή ηλικία.

Σου γράφω στα τυφλά, τόσο μεταφορικά όσο και κυριολεκτικά. Κυριολεκτικά, γιατί τα τελευταία χρόνια η όραση σιγά σιγά με εγκατέλειψε. Τώρα πια δεν μπορώ να γράφω ούτε να διαβάζω, μπορώ μόνο να υπαγορεύω. Μεταφορικά, γιατί δεν καταφέρνω να φανταστώ πώς θα είναι ο κόσμος σε είκοσι χρόνια, αυτός στον οποίο θα πρέπει να ζήσεις.

Βλέπεις, αγαπημένη μου, την τελευταία τριακονταετία οι αλλαγές γύρω μου ήταν πολλές και ορισμένες ιδιαίτερα απρόσμενες και αιφνιδιαστικές. Ο

κόσμος δεν έχει πια την ίδια όψη που είχε στα νιάτα μου και στην ενηλικίωσή μου. Για να του αλλάξουν πρόσωπο συνεισέφεραν οι πολιτικές, οι οικονομικές, οι πολιτιστικές και οι κοινωνικές αλλαγές, οι επιστημονικές ανακαλύψεις, η χρήση της πιο προηγμένης τεχνολογίας, οι μαζικές μεταναστεύσεις από τη μια ήπειρο στην άλλη και η ουσιαστική αποτυχία του ονείρου μας, δηλαδή η Ευρωπαϊκή Ένωση.

Γιατί όμως νιώθω την επιτακτική ανάγκη να σου γράψω;

Απαντώ στην ερώτησή μου με κάποια πικρία: γιατί έχω πλήρη συνείδηση, εξαιτίας των ορίων της ηλικίας, ότι δε θα έχω την ευχαρίστηση να σε βλέπω να μεγαλώνεις μέρα με τη μέρα, ν' ακούσω τους πρώτους συλλογισμούς σου, να παρακολουθήσω την πνευματική σου ανάπτυξη. Με δυο λόγια, δε θα έχω τη δυνατότητα να μιλήσω και να συζητήσω μαζί σου. Οπότε, αυτές οι αράδες μου θέλουν να είναι ένα φτωχό υποκατάστατο του διαλόγου που ποτέ δε θα γίνει μεταξύ μας. Γι' αυτό, πρώτα απ' όλα πιστεύω πως είναι ανάγκη να σου πω ορισμένα πράγματα για μένα. Ίσως η Αλεσσάντρα, η μητέρα

Γράμμα στη Ματίλντα

σου, να σου μιλήσει, προτιμώ όμως να σου μιλήσω εγώ για μένα και για την εποχή μου με δικά μου λόγια, αν και, όπως εύχομαι με όλη την καρδιά μου, μερικές από αυτές τις λέξεις, όπως για παράδειγμα ναζισμός, φασισμός, ρατσισμός, στρατόπεδα εξόντωσης, πόλεμος, δικτατορία θα σου φανούν μακρινές και ξεπερασμένες.

Γεννήθηκα το 1925 στο Πόρτο Εμπέντοκλε, ένα μικρό χωριό στη νότια Σικελία. Οι περισσότεροι κάτοικοι ήταν ψαράδες, λιμενεργάτες, αμαξάδες, χωρικοί. Ελάχιστοι υπάλληλοι, ακόμη λιγότεροι έμποροι. Όταν πήγα στην πρώτη δημοτικού, βρέθηκα σε μια τάξη που οι συνομήλικοί μου ζούσαν σχεδόν στο όριο της φτώχειας. Σκέψου ότι τα παιδιά των χωρικών έρχονταν στο σχολείο με τα παπούτσια κρεμασμένα στον λαιμό για να μην τα φθείρουν, τα φορούσαν μόνο όταν έμπαιναν στην τάξη. Νομίζω ότι δεν κατάφερα ποτέ να φάω όλο το κολατσιό που κάθε πρωί η μαμά μου έβαζε στην τσάντα. Το μοιραζόμουν σχεδόν πάντα με τους άλλους, καθώς δεν μπορούσα να υποφέρω

το γεμάτο ζήλια και πείνα βλέμμα των συμμαθητών μου.

Όταν γεννήθηκα, ο Μπενίτο Μουσσολίνι κυβερνούσε ήδη τρία χρόνια τη χώρα και επέβαλλε με γοργούς ρυθμούς το καθεστώς της φασιστικής δικτατορίας. Επειδή πιστεύω ότι αυτός ο όρος, «φασιστική», θα σου φανεί μάλλον δυσνόητος, θα προσπαθήσω να σου διηγηθώ όσα συνέβησαν εκείνα τα χρόνια.

Το τέλος, για μας νικηφόρο, του Μεγάλου Πολέμου το 1918 θα είχε, θεωρητικά, σημάνει για την Ιταλία μια περίοδο οικονομικής και κοινωνικής ηρεμίας. Αντίθετα, τα πράγματα εξελίχθηκαν διαφορετικά. Οι στρατιώτες που επέστρεφαν από τον πόλεμο δεν έβρισκαν εύκολα δουλειά, γιατί η μετατροπή σε βιομηχανία ειρήνης εκείνης που για πολλά χρόνια ήταν βιομηχανία πολέμου δεν έγινε σε σύντομο χρονικό διάστημα. Και η κατάσταση ανάμεσα σε εργοδότες και εργαζόμενους ήταν ξεκάθαρα συγκρουσιακή. Δεν είχε υλοποιηθεί καμία από τις υποσχέσεις που είχαν δοθεί στους στρατιώτες κατά τη διάρκεια του πολέμου. Στις πλατείες

είχαμε πολύ συχνές συγκρούσεις ανάμεσα στην αστυνομία με τους βετεράνους ή με τους εργάτες. Έτσι, οι μεγάλοι γαιοκτήμονες της κεντρικής και βόρειας Ιταλίας και ορισμένες σημαντικές βιομηχανίες αποφάσισαν ότι ήταν απαραίτητο να μπει μια τάξη στη χώρα. Χρειαζόταν όμως ένας χαρισματικός πολιτικός που θα εφάρμοζε πιστά την εντολή που θα του έδιναν. Επέλεξαν έναν πρώην σοσιαλιστή ηγέτη, πρώην διευθυντή της εφημερίδας του Σοσιαλιστικού Κόμματος *Avanti!* Το όνομά του ήταν Μπενίτο Μουσσολίνι: ένθερμος υποστηρικτής του πολέμου, είχε πολεμήσει στην πρώτη γραμμή. Σύμφωνα ο Μουσσολίνι συγκέντρωσε γύρω του όλους του πρώην πολεμιστές και το κομμάτι εκείνο της αστικής τάξης που έβλεπε στον δυσαρεστημένο εργάτη έναν πραγματικό κίνδυνο. Εμπνεύστηκε από τα σύμβολα των αρχαίων Ρωμαίων και ίδρυσε τους Φάσι¹ του αγώνα, τα μέλη των οποίων φορούσαν μαύρο πουκάμισο, κρατούσαν ρόπαλα και ήταν

¹ Φάσο (fascio): Αρχαίο ρωμαϊκό έμβλημα εξουσίας αποτελούμενο από «ράβδους δεμένες γύρω από έναν πέλεκυ». (Σ.τ.Μ.)

ιδιαίτερα βίαια. Τους αποκαλούσαν «σκουαντρίστι»². Σε μικρό χρονικό διάστημα έκαψαν πολλά γραφεία σοσιαλιστικών οργανώσεων και υπήρξαν βίαιες συγκρούσεις με νεκρούς και από τις δύο πλευρές. Το 1921, έγινε διάσπαση του Σοσιαλιστικού Κόμματος κι έτσι δημιουργήθηκε το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ιταλίας με πρώτο γραμματέα τον Αντόνιο Γκράμσι. Οι κομμουνιστές έγιναν ο αγαπημένος στόχος των φασιστών.

Το 1922, ο Μουσσολίνι κατάλαβε ότι μπορούσε να υπολογίζει στη στήριξη της μεγάλης πλειονότητας του ιταλικού λαού. Έτσι, στις 28 Οκτωβρίου του ίδιου χρόνου, με χιλιάδες οπαδούς του κόμματός του, οργάνωσε την πορεία προς τη Ρώμη. Η κατάσταση ήταν πάρα πολύ σοβαρή. Στην είσοδο της πρωτεύουσας, οι φασίστες βρέθηκαν αντιμέτωποι με τους άνδρες του ιταλικού στρατού. Ο εμφύλιος φαινόταν αναπόφευκτος. Ο πρωθυπουργός

² Μέλη παραστρατιωτικών οργανώσεων που τρομοκρατούσαν και καταπίεζαν τους πολιτικούς τους αντιπάλους, κυρίως εκείνους του εργατικού κινήματος. (Σ.τ.Ε.)

Φάκτα συναντήθηκε με τον βασιλιά για να κηρύξει την πόλη σε κατάσταση εκτάκτης ανάγκης, με άλλα λόγια να εξουσιοδοτήσει τα στρατεύματα ν' ανοίξουν πυρ κατά των φασιστών. Αναπόφευκτα από μια τέτοια σύγκρουση ο φασισμός θα διαλύοταν· αντίθετα, με μίαν απρόβλεπτη απόφαση, ο βασιλιάς όχι μόνο δεν κήρυξε την κατάσταση έκτακτης ανάγκης, αλλά υποδέχθηκε στο Κουιρινάλε³ τον Μπενίτο Μουσσολίνι και του ανέθεσε τον σχηματισμό νέας κυβέρνησης. Ο Μουσσολίνι έδειξε πολιτική πονηρία· πράγματι, στην πρώτη του κυβέρνηση συμμετείχαν φιλελεύθεροι, δημοκράτες και σοσιαλιστές. Όλα αυτά όμως διήρκεσαν μικρό χρονικό διάστημα και πολύ σύντομα έγινε φανερό ότι ο Μουσσολίνι φιλοδοξούσε να συγκεντρώσει όλη την εξουσία στα χέρια του. Η κατάσταση επιδεινώθηκε το 1924, όταν δολοφονήθηκε ο σοσιαλιστής βουλευτής Τζάκομο Ματτεόττι, ένας από τους πιο λαμπρούς και θαρραλέους αντιπάλους του

³ Palazzo del Quirinale: Επίσημη διαμονή του βασιλιά της Ιταλίας και από το 1946 έδρα του Προέδρου της Δημοκρατίας. (Σ.τ.Ε.)

Μουσσολίνι. Απέναντι σε αυτή την πολιτική δολοφονία, μεγάλο μέρος των πολιτών αντέδρασε αρνητικά και ο Μουσσολίνι είδε την εξουσία του να κλονίζεται, με τη βοήθεια όμως των πιο βίαιων και εγκληματικών «σκουαντρίστι» κατάφερε να εδραιώσει γρήγορα τη θέση του.

Από εκείνη τη στιγμή στην Ιταλία ο φασισμός μετατράπηκε σε πραγματική δικτατορία. Ο Μουσσολίνι διέλυσε τη Βουλή και τη Γερουσία και δημιούργησε τη Βουλή των φάσι και των συντεχνιών, τα μέλη της οποίας ήταν πιστά σ' αυτόν, απαγόρευσε την κυκλοφορία εφημερίδων που ανήκαν στον χώρο της Αριστεράς, διέταξε τη σύλληψη του Αντόνιο Γκράμσι (ουσιαστικά τον άφησε να πεθάνει στη φυλακή) και κατέστειλε βίαια κάθε έκφραση διαφωνίας. Είχε ανάγκη από νέους για τα επεκτατικά του σχέδια κι έτσι εφάρμοσε μια σχεδόν παράλογη δημογραφική πολιτική, επιβραβεύοντας τις οικογένειες που είχαν πολλά παιδιά, απαλλάσσοντας από τους φόρους τους νέους που τον πρώτο χρόνο του γάμου τους θα έδιναν «ένα παιδί στην πατρίδα», όπως έλεγαν τότε, ενώ φορολογούσε τους άγαμους.

Γράμμα στη Ματίλντα

Με εξαίρεση τους λίγους πολιτικούς που κατάφεραν να διαφύγουν στο εξωτερικό, συνέβη ένα παράξενο φαινόμενο, δηλαδή ο φασισμός κέρδισε ταχύτατα την εύνοια σχεδόν όλων των Ιταλών. Στη συνέχεια ο Μουσσολίνι πίεσε κι άλλο τα πράγματα, απαίτησε να ορκιστούν πίστη στο φασιστικό καθεστώς οι δημόσιοι υπάλληλοι και να έχουν κομματική ταυτότητα. Όλοι, όλοι ανεξαιρέτως οι δημόσιοι υπάλληλοι, από τους δασκάλους μέχρι τους καθηγητές πανεπιστημίου, από τους δικαστές μέχρι τους κλητήρες υπάκουσαν στη διαταγή. Προς παντοτινή τιμή τους, μόνο είκοσι τέσσερις καθηγητές πανεπιστημίου δε θέλησαν να ορκιστούν πίστη στο καθεστώς και έχασαν την έδρα τους. Το 1925, όταν, όπως σου είπα, γεννήθηκα, ο φασισμός ήταν ήδη εδραιωμένη δικτατορία. Είχε δημιουργήσει παραστρατιωτικές οργανώσεις για μικρά παιδιά και εφήβους. Το Σάββατο φορούσαμε τη φασιστική στολή και κάναμε γυμναστικές ασκήσεις. Εγώ ήμουν μέλος της εθνικής οργάνωσης Μπαλίλλα· το μότο μας ήταν «Βιβλίο και μουσκέτο φτιάχνουν τον τέλειο φασίστα», αλλά στην πραγματικότητα

οι συμμαθητές μου διάβαζαν λίγα βιβλία ή δε διάβαζαν καθόλου.

Εγώ, αντίθετα, αποτελούσα εξαίρεση. Από πέντε χρονών είχα μάθει να διαβάζω και να γράφω με τη βοήθεια της μαμάς μου και της γιαγιάς Ελβίρα, της μητέρας της· στα έξι μου χρόνια είχα βάλει ήδη χέρι στη βιβλιοθήκη του πατέρα μου, που ήταν πολύ πιο πλούσια. Έτσι άρχισα να διαβάζω όχι βιβλία για παιδιά και εφήβους, αλλά εκείνα για μεγάλους, αξιόλογα μυθιστορήματα. Τα πρώτα μου αναγνώσματα ήταν πράγματι Κόνραντ, Μέλβιλ και Σιμενόν. Από τότε δεν έπαψα ούτε στιγμή να διαβάζω. Δε σταματούσε να με εκπλήσσει ο τρόπος με τον οποίο οι γραπτές λέξεις έφταναν στο μυαλό μου, λες και μου τις έλεγαν διά ζώσης, ήταν ένα θαύμα που με γοήτευε. Στο σχολείο οι δάσκαλοι μας επαναλάμβαναν κάθε μέρα τις τρεις λέξεις του φασιστικού συνθήματος «Πιστεύουμε, υπακούμε, πολεμάμε» και εξυμνούσαν την ευφυΐα του Ντούτσε, όπως ήθελε ο Μουσσολίνι να τον αποκαλούν, και τη θέλησή του να κάνει μεγάλη την Ιταλία. Κάθε Σάββατο, μετά τις γυμναστικές ασκήσεις, μας πήγαιναν στην εκ-

Γράμμα στη Ματίλντα

κλησία όπου ο εφημέριος μας κατηχούσε, αλλά δεν έχανε ευκαιρία να μας υπενθυμίζει ότι ο πάπας είχε αποκαλέσει τον Μουσσολίνι τον άνθρωπο που είχε στείλει η Θεία Πρόνοια και έπρεπε να τον ακολουθούμε τυφλά. Οπότε, ήταν αναπόφευκτο στα δέκα μου χρόνια να είμαι ένθερμος φασίστας, τόσο ώστε, όταν ο Μουσσολίνι το 1935 κήρυξε τον πόλεμο στην Αβησσυνία, του έγραψα ζητώντας του να μου επιτρέψει να πάω εθελοντής στον πόλεμο. Με έκπληξη και χαρά έλαβα μία απαντητική επιστολή, που μου έλεγε ότι ήμουν ακόμη πολύ μικρός.

Τον επόμενο χρόνο, το '36, ξέσπασε άλλος ένας πόλεμος, εκείνος της Ισπανίας, που ήταν μια διαχωριστική γραμμή ανάμεσα σε φασίστες και αντιφασίστες. Βλέπεις, τότε στην Ευρώπη υπήρχαν περισσότερες δικτατορίες παρά δημοκρατίες: στη Ρωσία κυβερνούσε ο Στάλιν, στην Ιταλία ο Μουσσολίνι, στη Γερμανία ο Χίτλερ, στην Πορτογαλία ο Σαλαζάρ. Ο πόλεμος στην Ισπανία βοήθησε να εμφανιστεί άλλος ένας δικτάτορας, ο Φρανθίσκο Φράνκο. Οι μοναδικές δύο μεγάλες δημοκρατίες που είχαν απομείνει στην Ευρώπη ήταν η Γαλλία και

η Αγγλία, οπότε ήταν αναπόφευκτη η σύγκρουση ανάμεσα σ' αυτές τις δύο αντιλήψεις, κι έτσι το '39 οι επεκτατικές βλέψεις του Χίτλερ οδήγησαν στον Β' Παγκόσμιο πόλεμο.

Όταν μπήκαμε κι εμείς στον πόλεμο το 1940 ως σύμμαχοι του Χίτλερ, δεν ενθουσιάστηκα τόσο, γιατί είχα δει στο σπίτι τις δύο γιαγιάδες μου να κλαίνε βουβά. Κατά τη διάρκεια του προηγούμενου πολέμου είχαν χάσει και οι δύο από έναν γιο που είχε πέσει στη μάχη. «Ο πόλεμος» μου είπε χαϊδεύοντάς με η γιαγιά Ελβίρα «είναι καταραμένο πράγμα». Εκείνες τις μέρες και ο μπαμπάς τριγύριζε μέσα στο σπίτι με σκοτεινιασμένη έκφραση κι ένα πρωί τον άκουσα να λέει στη μαμά ότι ο Μουσσολίνι είχε κάνει ένα φρικτό λάθος που κήρυξε τον πόλεμο. Έμεινα άναυδος. Ο μπαμπάς είχε πολεμήσει στην πρώτη γραμμή στον πόλεμο του '15-'18 και από την πρώτη στιγμή πίστεψε στον φασισμό. Με λίγα λόγια, αναρωτιόμουν, αν ο Μουσσολίνι ήταν αλάνθαστος, όπως προπαγάνδιζαν τα ανώτατα στελέχη του κόμματος, κι αν τον είχε στείλει ο Θεός για το καλό της Ιταλίας, όπως κήρυτταν οι ιερείς

στο σχολείο, τότε για ποιο λόγο είχε κάνει ένα τέτοιο λάθος;

Ορίστε, αυτή υπήρξε η δεύτερη ρωγμή στην πίστη μου στον φασισμό. Η πρώτη είχε προκληθεί λίγο νωρίτερα, το '38. Ήμουν στο σχολείο και ένας συμμαθητής μου, ο Ερνέστο Πέρα, όταν τελείωσε το μάθημα, ήρθε να με χαιρετήσει.

«Από αύριο δε θα συναντιόμαστε» μου είπε «δεν μπορώ να έρχομαι σε αυτό το σχολείο».

Επειδή ο μπαμπάς του ήταν σιδηροδρομικός υπάλληλος, τον ρώτησα αν είχε πάρει μετάθεση.

«Όχι» μου απάντησε «δεν μπορώ πια να έρχομαι στο σχολείο, επειδή είμαι εβραίος».

Και γιατί ένας εβραίος δεν μπορούσε να έρχεται στο σχολείο μου; Όταν το μεσημέρι, αφού επέστρεψα στο σπίτι και καθίσαμε στο τραπέζι, ρώτησα τον μπαμπά να μου εξηγήσει, έγινε κατακόκκινος και είπε με αλλοιωμένη φωνή:

«Δεν πρέπει να πιστεύεις αυτές τις κουταμάρες για του εβραίους: δεν έχουν τίποτα διαφορετικό από εμάς, είναι ακριβώς όπως εμείς. Αυτή η ιστορία με τη φυλή είναι επινόηση του Χίτλερ. Και ο Μουσ-

σολίνι δε θέλησε να φανεί ότι υστερεί. Να μην πιστέψεις όσα σου πουν. Είμαστε όλοι ίδιοι».

Ορίστε, στα ενενήντα δύο μου χρόνια οφείλω να πω ότι δε θα σταματήσω ποτέ να ευγνωμονώ τον πατέρα μου για εκείνα τα λόγια.

Η πίστη μου στον φασισμό δέχτηκε τη χαριστική βολή σ' ένα διεθνές συνέδριο της ναζιστικής νεολαίας που οργανώθηκε στη Φλωρεντία, στο Δημοτικό Θέατρο, την άνοιξη του '42. Το θέατρο γέμιζε από νωρίς με νέους που είχαν έρθει απ' όλα τα μέρη της Ευρώπης, φυσικά εκείνης της Ευρώπης που είχαν καταλάβει οι ναζί: Έλληνες και Πολωνοί, Ούγγροι και Ρουμάνοι, Αλβανοί και Σλάβοι και, προφανώς, μια μεγάλη αντιπροσωπεία της γερμανικής νεολαίας. Φορούσαμε όλοι στολή. Εγώ, που είχα από μικρός πάθος με το θέατρο, είχα αναλάβει να παρουσιάσω ένα ρεπερτόριο κατάλληλο για τη φασιστική νεολαία.

Τη δεύτερη μέρα του συνεδρίου συνέβη ένα ατυχές γεγονός. Μόλις άνοιξε η αυλαία, είδα με έκπληξη ότι το σκηνικό ήταν μόνο μια τεράστια ναζιστι-

κή σημαία. Την προηγούμενη μέρα όμως υπήρχε δίπλα και μια ιταλική. Μόλις το είδα, αντέδρασα τόσο βίαια, ώστε ξαφνιάστηκα κι εγώ. Πετάχτηκα όρθιος και άρχισα να φωνάζω:

«Μαζέψτε αυτή τη σημαία! Η τουλάχιστον τοποθετήστε δίπλα και τη δική μας!».

Για μια στιγμή επικράτησε απόλυτη ησυχία, μετά και εντελώς απρόσμενα πολλοί νεαροί χειροκρότησαν ακούγοντάς με. Η αυλαία έκλεισε αμέσως και ύστερα από λίγο άνοιξε πάλι. Τώρα υπήρχαν και οι δύο σημαίες και ξέσπασε δυνατό χειροκρότημα. Εμφανίστηκαν τα ανώτατα στελέχη της ιταλικής και της γερμανικής αντιπροσωπείας και κάθισαν πίσω από ένα μακρύ τραπέζι πάνω στη σκηνή. Σηκώθηκε να μιλήσει πρώτος ο Αλεσσάντρο Παβολίνι, τότε υπουργός Λαϊκού Πολιτισμού· όταν ολοκλήρωσε την ομιλία του, κατέβηκε στην πλατεία και άρχισε να διασχίζει τον κεντρικό διάδρομο κατευθυνόμενος προς την έξοδο. Εγώ καθόμουν σε μια θέση δίπλα στον διάδρομο και καθώς περνούσε, μου έκανε νόημα με το δεξί χέρι να τον ακολουθήσω. Σηκώθηκα και τον πλησίασα. Βγήκαμε στο έρ-

μο από κόσμο αίθριο, ο υπουργός στάθηκε, γύρισε, με κοίταξε και είπε:

«Πλησίασε, αρχίδι».

Μόλις βρέθηκα μπροστά του, σήκωσε το δεξί πόδι, φορούσε μπότες, και μου έδωσε μια δυνατή κλοτσιά χαμηλά στην κοιλιά, μετά γύρισε την πλάτη του κι έφυγε. Βογκούσα από τον πόνο πεσμένος καταγής, αλλά δύο σύντροφοί μου, ο Γκάσπαρε Τζούντιτσι και ο Λουίτζι Τζίλια, είχαν καταλάβει τις προθέσεις του υπουργού κι έτσι με είχαν ακολουθήσει. Κάλεσαν ταξί και με συνόδεψαν στο νοσοκομείο.

Δύο μέρες αργότερα επέστρεψα στο θέατρο για να παρακολουθήσω το κλείσιμο της εκδήλωσης. Μιλούσε ο Μπάλντουρ φον Σίραχ, αρχηγός της Νεολαίας του Χίτλερ, και επειδή το θέμα της συνάντησης ήταν «Η Ευρώπη του αύριο», περιέγραψε πώς θα ήταν η Ευρώπη σύμφωνα με τη ναζιστική ιδεολογία. Καθώς τον άκουγα να μιλάει, μ' έκοβε κρύος ιδρώτας, μπροστά στα μάτια μου η Ευρώπη μετατρέποταν σ' ένα τεράστιο γκριζό στρατόπεδο, με μοναδικό χρώμα εκείνο της ναζιστικής στολής και με ένα μόνο βιβλίο, που θα ήμαστε υποχρεωμέ-

Γράμμα στη Ματίλτα

νοι να διαβάζουμε, το *Mein Kampf* (Ο αγών μου) γραμμένο από τον Αδόλφο Χίτλερ. Ενώ ο φον Σίραχ συνέχιζε την ομιλία του, εγώ αναρωτιόμουν: Και οι αγαπημένοι μου συγγραφείς; Ο Γκόγκολ μου; Ο Αντρέ Ζιντ μου; Δε θα μπορώ πια να τους διαβάζω; Θα είμαι αναγκασμένος να διαβάζω μόνο «εγκεκριμένους» Γερμανούς συγγραφείς και να φορώ πάντα τη στολή που φορώ τώρα;

Όταν, στο ταξίδι της επιστροφής στη Σικελία, ξανασκέφτηκα την ομιλία του Σίραχ, ευχήθηκα έντρομος να μη γίνει ποτέ πραγματικότητα η Ευρώπη που ονειρεύονταν οι ναζί, να αποτύχουν τα ιδεώδη τους. Αυτή ήταν η αρχή της μεγάλης κρίσης μου. Πέρασα νύχτες αγρύπνιας, δεν μπορούσα να εμπιστευτώ κανέναν επειδή φοβόμουν ότι θα με καταγγείλουν. Ένιωθα πραγματικά άσχημα, είχα αδυνατίσει πολύ, έτρωγα με το ζόρι, σχεδόν δε μιλούσα με τους συμμαθητές μου. Αντιλαμβανόμουν ότι ήταν τεράστιο λάθος να είμαι φασίστας, αλλά αισθανόμουν σαν να πρόδιδα κυρίως τον πατέρα μου, ο οποίος εξακολουθούσε να πιστεύει στον φασισμό, έστω και με τον δικό του τρόπο.